

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Богдан ЛЕКИЋ
Архив Југославије
Београд

АРХИВСКО ЗАКОНОДАВСТВО ЈУГОСЛАВИЈЕ 1918-1974.

УВОД

Разумевање садржаја и степена развоја савремене правне мисли као регулативе важећег архивског законодавства, није могуће без познавања историје архивског законодавства наше земље и земаља Европе и света са развијенијом архивском службом.

Развој архивистичке мисли и праксе, код нас и у свету, одражава се неминовно и непосредно кроз архивско законодавство. Прожимање архивистичке теорије и праксе кроз архивске прописе логично је и разумљиво. Оно настаје из потребе да и једно и друго буде преточено у правну регулативу која ће бити основа система заштите и коришћења архивске грађе.

Степен развијености архивске правне регулативе у овој изузетно значајној друштвеној области, није могуће сагледати без познавања развоја архивистичке законодавне мисли. Архивистички прописи, несумњиво су најбољи показатељ како су се током времена и на који начин решавала фундаментална питања из домена друштвеног положаја, статуса, делокруга, функција и задатака архива и архивске службе у целини.

Архивско законодавство, недвосмислено, најбоље одсликава, не само како је регулисан правни систем заштите и коришћења архивске грађе, већ и степен развоја архивистике као науке, архивске службе и друштвене свести о потреби заштите архивске грађе као незаменљивог мултидисциплинарног историјског извора.

Разноврсност и богатство података и информација о свим друштвеним активностима, које су садржане у архивским изворима, прворазредни су извори сазнања о историји сваког друштва у целини и у његовим појединостима. Отуда је разумљиво што свако друштво посвећује одговарајућу пажњу архивском законодавству и архивској служби, као делатности од посебног друштвеног интереса.

Познавање историје архивског законодавства омогућава да се сагледају добра и лоша искуства из прошлости и на темељу њих извуку одговарајуће поуке, нарочито код доношења нових прописа. Сваком доношењу нових прописа требало би да претходи озбиљна садржајна анализа дотадашњих прописа са становишта њиховог целовитог, јасног и прецизног регулисања одговарајуће материје. Без ове анализе није могуће сагледати шта је то што је теорија и пракса показала као позитивно искуство које треба и надаље следити, а што је време превазишло и што треба мењати и допуњавати.

На темељу анализа постојећих прописа и потреба осавремењавања архивске службе, у складу са револуционарним развојем технологије, нових облика међуљудске комуникације и нових облика докумената (класично писаних, али све више и забележених у компјутерској меморији, на дискетама, дисковима, магнетним и аудио-визуелним тракама и сл.), намећу се нужно нова решења која морају да одговоре императиву времена. Зато архивска служба, посебно преко архивских прописа, перманентно је у ситуацији да трага за новим решењима, користећи се при томе свим научним дисциплинама које се могу користити за потребе архивистике.

Нови савремени прописи морају се темељити на претходним, али морају бити и одраз потреба архивске службе и друштва коме она служи. Према томе, поред регулисања правног система заштите и коришћења архивске грађе, нови прописи треба да дају савремена решења (бар начелно) на којима ће се изграђивати организација архивске службе, стручни архивистички кадар, техничка опрема архива, финансирање, а све у циљу стварања што повољнијих услова за заштиту и коришћење архивске грађе као културног добра.

Архивски прописи представљају темељне изворе за проучавање развоја архива и архивске службе у целини. Преко ове врсте историјских извора најпоузданије сазнајемо о настанку, статусу, делокругу, функцијама и задацима архива и архивске службе. Они нам дају поуздане информације о организацији архивске службе, међусобним односима архива, месту и положају појединих архива у архивској хијерархијској пирамиди, затим о јединственим основама стручног рада и многим другим питањима. За сва ова питања морају се затражити одговори у општим законима и њиховим подзаконским актима, а потом у архивским прописима федералних јединица.

Без познавања савезних (југословенских) архивских прописа (закона, наредаба, решења, начела и сл.) није могуће разумети архивско законодавство федералних јединица у периоду од 1945. до уставних амандмана на Устав из 1963. године, односно до Устава из 1974. године. Ово утолико пре што су се општи прописи из овог времена непосредно примењивали на читавој територији Југославије све до доношења републичких закона. Нека подзаконска акта, доношена на основу општих закона, непосредно су се примењивала у пракси током читавог времена

постојања СФРЈ. Општа начела и принципи утврђени општим законима била су обавезујућа за републике. Републике су зато, једноставно, преузимале ове одредбе из опшних закона и инкорпорирале у своје законе. Отуда је разумљиво што није могуће разматрати архивско законодавство Србије и Црне Горе, или било које друге бивше републике СФРЈ без прописа федерације.

Оперативне потребе архива такође траже детаљно познавање архивског законодавства, нарочито важећег, без чега није могуће успешно и у складу са законским и друштвеним потребама обављати основне функције и задатке сваког архива. Разумљиво је онда што се архивско законодавство предаје као посебан предмет на Течају архивских радника при Архиву Србије.

Са овим прегледом архивског законодавства Југославије и већ објављеним прегледом архивског законодавства Србије у Архивском прегледу, комплетирана је тема и олакшан је рад будућим истраживачима који ће се бавити проучавањем развоја архивске службе Србије и Југославије.

Под архивским законодавством Југославије подразумевају се општи закони и подзаконска акта, као и закони и други прописи донети у вези са заштитом и коришћењем архивске грађе југословенских институција. Да би се потпуније сагледало стање у области архивских прописа из времена Краљевине Југославије, поред закона, у овом периоду разматрани су и предлози закона, јер су интересантни са становишта понуђених решења.

Код проучавања архивског законодавства Југославије прихваћена је већ позната периодизација у нашој савременој историји. Развој архивског законодавства биће разматран кроз три историјска периода: период Краљевине Југославије 1918-1941; народноослободилачког рата Југославије 1941-1945. и период социјалистичке Југославије 1945-1974. године.

АРХИВСКО ЗАКОНОДАВСТВО КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

1918-1941.

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевина Југославија наследила је из области архивског законодавства само Законски чланак о Земаљском архиву у Загребу из 1870. године и Закон о Државном архиву у Београду из 1898. године. Стварањем југословенске државе 1918. године, ови закони гледано правно, требало би да престану да важе. Међутим, то се није десило током читавог периода Краљевине Југославије. Осим тога, Први светски рат нанео је многе штете архивима, посебно Државном архиву у Београду. Зато је разумљиво што је врло брзо, по уједињењу југословенских народа, уочена потреба за доношењем закона којим би се регулисала заштита архивске грађе и архивске мреже у новој

држави и то на јединствен начин. Требало је отклонити разлике које су биле присутне у раду архивских установа разних земаља и трпеле разне утицаје. Тако Државни архив у Загребу, који је мање страдао у рату и који се брзо консолидовао, покреће питање успостављања једног централног тела које би руководило архивском службом у целој земљи. Он такође инсистира на обнови Државног архива у Београду и сматра да му у новој организацији архивске службе припада руководећа функција.¹

Одбор Државне архиве у Београду, одмах по свом именовану 1922. године, покреће питање доношења прописа о уређењу ове установе. Да би проучио стање у овој области он је затражио од свих архивских институција у земљи прописе (правила, уредбе и законе) којима је уређен њихов рад и права, као и о звањима и платама службеника. Одговори су показали да је слична организација код свих архива. Међутим, интересантно је да и тада Државни архив у Загребу покреће неколико значајних идеја. Залаже се да се Одбор Државног архива у Београду прошири и прерасте у Одбор за архиве у целој држави. Чланови овог Одбора требало би да буду архивски стручњаци из целе земље. Он би, након сакупљања потребних информација о стању у архивима и проучавања архивског законодавства у Европи, припремио нацрт закона који би одговарао новим приликама у земљи и модерним архивима у Европи.

Државни музеј у Љубљани, који је у свом саставу имао архивско одељење, истиче потребу да се архивски део Музеја издвоји као самостална архивска установа и предлаже да у Југославији треба да буде пет главних архива и то: у Београду, Загребу, Љубљани, Сарајеву и Дубровнику.

Подршка на коју је наишао Државни архив у Београду код архива у Југославији била је значајна и корисна. Већ 1923. године ујурбано се ради на пројекту закона који је крајем године достављен Министарству просвете, али се даље у томе није отишло из непознатих разлога. Тек 1929. године поново оживљава идеја о доношењу закона. Иницијатор је опет Државна архива у Београду, али и овог пута без успеха.²

Године 1930. донесен је *Закон о архивама Министарства иностраних послова и дипломатских и конзуларних заступништава Краљевине Југославије у иностранству*.³ Овим Законом "архива" ресора иностраних послова проглашена је државном својином. Набројане су врсте предмета које имају карактер државне тајне. Утврђено је која је грађа доступна јавности, обухватајући ту и грађу која је настала радом Министарства иностраних дела Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе и приватну грађу доспелу по било ком основу, у Министарство иностраних послова. Утврђена је одговорност у

¹ Радмила Поповић-Петковић: *Постанак и развој архивистике у Србији и Македонији*, Заједница Архива Србије, Београд 1972, стр. 121

² Исто, стр. 122 и 123

³ *Службене новине*, бр. 83, XXX, 1930.

погледу располагања грађом. Предвиђене су казнене мере против оних који присвоје, отуђе, униште или "преиначе" архивске списе и предмете. Утврђена су права и обавезе министра да одобрава коришћење грађе, с тим што је то право ограничено када су у питању приватна лица и то тако да су се могла користити документа која су настала до 1903. године. Коришћење грађе дозвољено је само у просторијама главне архиве. Објављивање докумената условљено је одобрењем министра и утврђена је одговорност "објављивача" (приређивача) докумената према трећем лицу. Утврђено је право да Министарство може објављивати документа у посебној збирци и обавеза министра да правилницима пропише организацију архива заступништва, одељења и одсека, истраживања у главној архиви и објављивање дипломатских и конзуларних докумената.

Овај Закон, са својих 17 чланова, регулише заштиту и поступак са архивском грађом и регистратурским материјалом који је настао само у раду ресора иностраних послова Краљевине Југославије, Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе. Иако је реч о Закону чије су се одредбе односиле искључиво на један ресор, ипак је веома значајан, не само са становишта заштите грађе ресора иностраних послова, већ и развоја архивског законодавства. Доношење овог Закона није могло проћи а да не буде запажено у архивима. Реално је претпоставити да је то имало и те како утицаја на обнављање идеје о доношењу закона о архивима у Југославији, утолико пре због стања у области заштите архивске грађе и архивске службе у земљи.

Министар просвете на основу обновљене иницијативе, 23. марта 1931. године, доноси одлуку⁴ да се комисијски изради пројекат закона о државним архивима и да Комисију за израду овог пројекта сачињавају следећи члановиш: Никић др Федор, помоћник министра просвете; Јеленић Ђурђе, управник Државне архиве у Београду; Радоњић др Јован, члан Српске академије наука; Шишић др Федро, редовни професор Универзитета у Београду и по један представник Министарства иностраних послова, унутрашњих послова и војске и морнарице. Из одлуке министра просвете, од 19. априла 1935. којом се награђују чланови Комисије за рад на пројекту закона, види се да је члан Комисије био и Јовановић Драгослав, професор Универзитета.⁵

Током рада Комисије дошло је до промене назива Пројекта закона. Уместо првобитног, Пројекат је урађен под називом "Закон о државним архивама и регистратурама Краљевине Југославије". Из његовог наслова јасно се уочава да је дошло до битних промена. Поред регулисања заштите

⁴ АЈ, Фонд Министарства просвете Краљевине Југославије, Ф 1-1 (одлука П. бр. 14494 од 23. марта 1931.)

⁵ Исто, (одлука П. бр. 15080 од 19. априла 1935.)

архивске грађе и архивске службе њиме је регулисано и канцеларијско пословање.

*Пројекат закона о државним архивама и регистратурама Краљевине Југославије*⁶ из 1935. године састоји се из десет поглавља и 63 члана. Прва два поглавља регулишу питања о државним архивима и управи државних архива.⁷ У оквиру регулативе о државним архивима утврђена је мрежа и статус, делокруг и надлежност архива, имовинско-правни статус архивске грађе, шта се подразумева под "архивама", коју грађу преузимају архиви са територије на којој врше надзор и др.

Треба истаћи у погледу архивске мреже да су Пројектом закона предвиђени, као самосталне државне установе, архиви у Београду, Дубровнику, Загребу, Љубљани, Новом Саду, Сарајеву, Скопљу, Сплиту и на Цетињу. Поред ових архива у Београду био је предвиђен Архив националног васкрса Краљевине Југославије и у оквиру Државне архиве у Београду посебна Архива вароши Београда. Такође је било предвиђено да Министарство двора, Министарство војске и морнарице, Главни ђенералштаб и Министарство иностраних послова имају своје архиве до предаје "архивског материјала" Архиви националног васкрса Краљевине Југославије. Било је предвиђено да се прогласе регистратурама дотадашње "архиве" државних самоуправних, задружних, привредних, акционарских, финансијских, синдикалних, научних, културних, професионалних, хуманих и других установа.

Државне архиве су самосталне државне установе, којима управља Главна управа државних архива, док су регистратуре под управом установа у којима постоје, с тим што су у погледу вођења и чувања докумената под контролом државних архива.

Главна управа државних архива, у чију надлежност спада посебно Архива националног васкрса Краљевине Југославије, врши општу управу и контролу над свим државним архивама. Она је имала положај и ранг Главне контроле, а управе осталих државних архива одељења у министарствима.

У надлежности Главне управе државних архива биле су предвиђене дужности управљања и надзора над свим државним архивима а преко њих или самостално над регистратурама. Затим представљање архивске службе пред Врховном државном управом, иностранством и институцијама у земљи; "прикупљање и уређивање потпуно засебне Архиве националног васкрса Краљевине Југославије"; старање о материјалном положају архивске и регистратурске струке и подношење предлога буџета за државне архиве; редовно вођење у препису "реперторије" (пропис) и регистра свих "државних архива" (фондова) у земљи; вођење евиденције грађе, која је на ма који начин

⁶ АЈ, Фонд Министарства просвете Краљевине Југославије, Ф 1-1

⁷ *Пројекат закона о државним архивама и регистратурама*, АЈ, Фонд Министарства просвете Краљевине Југославије, Ф 1-1

изнета из земље и старање о њеном повратку у земљу; бриге преко државних архива о грађи у приватном власништву која је од општег националног и државног значаја; организовање специјалне школе, повремених течајева и државне комисије за полагање испита службеника у архивској и регистратурској служби; вођење кадровске политике и подношење извештаја и планова рада државних архива краљевској влади; достављање извештаја инспектора државних архива о прегледу регистратура одговарајућим министрима и то са својим мишљењима и предлозима.

Главна управа имала је задатак да прати развој "архивске науке и праксе као и све техничке напретке државних администрација у иностранству" и да, на темељу потреба и домаћег искуства, подноси краљевској влади одговарајуће предлоге за унапређење архивске делатности и канцеларијског пословања. Предвиђено је било да повремено изда стручни часопис и друге публикације у циљу решавања и саопштавања резултата стручног рада, као и ради давања упутстава, наредби и расписа државним архивима и регистратурама и др. Интересантно је истаћи да је било предвиђено да часопис садржи посебан додатак у коме би се штампале "реперторије" државних архива како би се добио укупни преглед "архивског материјала" у државним архивима.⁸

У Главној управи државних архива, поред главног управника и његова два помоћника, били су предвиђени инспектори, архивски помоћници, писари, рестауратори и фотографи. Исти кадар био је предвиђен и у управама других архива.

У надлежности управа државних архива било је предвиђено управљање својом државном архивом сагласно прописима и инструкцијама Главне управе државних архива; прикупљање грађе на својој територији, сређивање, израђивање реперторија и регистара и достављање Главној управи државних архива; достављање грађе која по надлежности припада Архиву националног васкрса Краљевине Југославије Главној управи државних архива; извештавање Главне управе државних архива о грађи која је однета из земље, као и о приватној грађи коју треба сместити у одговарајућу државну архиву; израда предлога буџета, извештаја о раду и извештаја о прегледу регистратура и њихово достављање Главној управи државних архива.

Питање обезбеђења државних архива није заменарено. Командант целокупне жандармерије био је задужен да при свакој државној архиви одреди по једног искуснијег жандарма који ће стално бити на служби при архиву као орган непосредне безбедности.⁹

Државни архиви могли су непосредно општити са државним и другим институцијама само са своје територије до нивоа бановине, док је Главна

⁸ Исто.

⁹ Исто.

управа државних архива то право имала са свим установама Краљевине Југославије као и са иностранством преко Министарства иностраних послова.

Ради потпунијег регулисања питања коришћења и чувања државних архива и Архива националног васкрса Краљевине Југославије, архива Краљевског двора и одговарајућих министарстава и установа, било је предвиђено доношење три уредбе као и доношење посебног правилника о уређењу Архивске школе за приправнике I и II категорије државних чиновника.

Питање кадра државних архива предложено је тако што су сви чиновници и службеници разврстани у три категорије. Прву категорију чине управници и њихови помоћници, инспектори, архивари, секретари, архивски помоћници и писари са завршеним факултетом. Код постављања чиновника ове категорије морало се водити рачуна о пропорцији 2:1 у корист филозофског у односу на правни факултет, с тим што су код филозофског факултета имали предност историчари. Другу категорију чине архивари, архивски помоћници, рачуновође и писари са квалификацијама које је предвиђао Закон о чиновницима и осталим државним службеницима из 1923. године. Остало особље припадало је трећој категорији.¹⁰

Статус чиновника био је тако предвиђен што је главни управник државних архива имао ранг и плату председника Главне контроле, његови помоћници чланова Главне контроле, а инспектори начелника одељења у Главној контроли; остали управници и њихови помоћници, архивари и секретари, ранг и плату директора, односно професора потпуних гимназија; архивски помоћници и писари, добијали су звање архивара по положеном архивском државном стручном испиту и приправничког стажа од три године. Архивски помоћници и писари са средњом стручном школом и рачуновође с потребним квалификацијама, после три године приправничког стажа и положеног државног стручног испита, постављају се у 4. групу II категорије с правом на специјални додатак предметних учитеља и учитеља вештина. Службеници треће категорије имали су статус према Закону о чиновницима - државним службеницима грађанског реда из 1923. године. Само су чиновници прве категорије били ослобођени стручног архивског испита и то они који су имали судијски и професорски испит.

Чиновници I категорије морали су знати један класичан језик (грчки или латински) и најмање по један од европских језика (француски, немачки, енглески или италијански). Код постављања чиновника ове категорије морало се водити рачуна о знању језика који су потребни за коришћење у архивима. Сви чиновници морали су при ступању на дужност да положи усмену и писмену заклетву да ће владајућем краљу бити верни и да ће своје дужности тачно и савесно извршавати државне и службене тајне чувати.

¹⁰ Исто.

Поглавље "Државне и остале регистратуре" обухвата регулативу из области канцеларијског пословања. Зато се на њему нећемо задржавати, јер је реч о посебној области иако је непосредно значајна са становишта заштите архивске грађе ван архива. Међутим, чини нам се корисним скренути пажњу на оне одредбе које говоре о категоризацији регистратура. Према овом Пројекту закона, све регистратуре сврстане су у три категорије.¹¹

У прву категорију сврстане су регистратуре Министарства краљевског двора, Председништва Министарског савета, свих министарстава, бановина, Управе града Београда, Главног ђенералштаба и армијских команди, Касационог и Апелационог суда, виших војних судова, Државног савета, Главне контроле, управних судова, државних надлештава, Црвеног крста, Патријаршије, надбискупија и врховне управе свих вероисповести, краљевских посланстава на страни, великих акционарских и државних добара и предузећа, Народне банке, Државне хипотекарне банке, Аграрне привилеговане банке, Управе монопола и свих грађанских општина са преко 50.000 становника.

Друга категорија обухвата регистратуре универзитета, академија наука, дивизијских области и свих војних команди, школа и установа, првостепених и свих осталих судова цивилних и војних, финансијских дирекција, средњих начелстава, мањих државних добара и предузећа, краљевских конзулата на страни, главних управа хуманих, културних, витешких, патриотских, спортских, професионалних, задружних, акционарских, синдикалних, сталешких и других установа, комора и удружења, епархија, бискупија одговарајућих установа других вера и духовних судова, просветних и здравствених установа и свих градских општина од 10.000 до 50.000 становника.

Трећу категорију чине све средње, стручно-грађанске и основне школе, општине вароши и варошица до 10.000 становника, све сеоске општине и парохије, као и сва мања самостална надлештва и установе (државне и приватне) које нису сврстане у прву и другу категорију.

Категоризација је извршена према "уређењу, вођењу, чувању и предавању архивског материјала државним архивима". Очито је категоризација имала за циљ утврђивање приоритета код заштите и преузимања грађе која се базирала на садржајном значају грађе која произилази из хијерархијског места и положаја институција у државном и политичком систему и њиховом делокругу, надлежностима и функцијама.

Не улазећи, за ову прилику, дубље у анализу редоследа регистратура у оквиру појединих категорија, глобално гледано, дата категоризација има свога смисла и оправдања. Наравно, при томе мора се имати у виду ондашња централистичка - монархистичка пирамида строго изграђене хијерархије у

¹¹ Исто.

систему институција. Отуда је разумљиво што је грађа по свом историјском значају већа са већим местом институције у државној структури.

Четвртим поглављем регулисан је однос државних архива и регистратура¹², а самим тим питање примопредаје архивске грађе између регистратура и државних архива. Начин примопредаје био је предвиђен према упутствима представника архива и на основу потписаног реверса са обе стране. Посебан записник израђује се за део материјала за који државна архива нема интерес за даље чување. Рок предаје грађе државним архивама био је утврђен на следећи начин: за регистратуре из I категорије - Министарство двора, Председништва Министарског савета, Министарство војске и морнарице, Главни ђенералштаб и Министарство иностраних послова, после четрдесет година; сви судови после тридесет година; министарства и све остале регистратуре I категорије после двадесет пет година; регистратуре из II категорије после двадесет година; регистратуре III категорије после петнаест година; регистратуре државних надлештава и установа у ликвидацији, а које се не припајају неком другом надлештву или установи, дужне су да одмах предају грађу надлежној архиви. Државне и друге регистратуре биле су дужне да предају државним архивима све своје раније депозите закључно до 1. јануара 1919. године, с тим што се предаја имала извршити у времену од 1.1.1931. до 31.12.1940. године. Распоред преузимања требало је да у споразуму са државним архивима уради Главна управа државних архива.

Архивски материјал који ће регистратуре предати државним архивима, држава има право да користи без икаквих ограничења, као и предаваоци приватне архиве ако су лично и непосредно заинтересовани. Право коришћења грађе у научне сврхе било је утврђено након десет година по преузимању архивског материјала у државним архивима.

Главна управа државних архива и остали државни архиви имали су право техничке контроле над свим регистратурама. Неправилан и нехатан рад у регистратурама, утврђивала је Главна управа државних архива и подносила извештај о истрази надлежном министарству.

Петим поглављем¹³ "Државне и приватне архиве" било је регулисано питање архивског материјала у приватном власништву. Архиве породица и приватних установа стављене су под заштиту државе. Оне се сматрају саставним делом "Државних архива" ако је њихов садржај од значаја за националну историју или за манифестације државног живота. Сви поседници приватних архива били су дужни, на захтев Главне управе државних архива, да јој доставе "садржину" (преглед) целокупног свога архивског материјала. Државни архиви имали су право контроле ових архива до предаје државном архиву. Наследници грађе знаменитих личности чије су писане заоставштине

¹² Исто.

¹³ Исто.

од општега интереса настале у вези са догађајима и у времену кад су те личности биле у државној служби или уживале државну пензију, били су дужни да ту заоставштину предају надлежном државном архиву. Као приватна својина сматрала се писмена заоставштина, чији творци нису имали ни посредне ни непосредне везе са државном службом, без обзира колико та грађа има општи значај. О овој грађи државни архиви водили су евиденције, а код преузимања грађе дужни су били да изврше надокнаду.

Делови грађе који су настали радом државних надлештава и установа, а који се налазе код државних институција или појединаца, морали су се предати и припојити "својој државној архиви" (фонду).

Изношење из земље архивског материјала без обзира на власништво, било је забрањено без одобрења Главне управе државних архива а сматрано је злонамерним и најстрожије је кажњавано уништавање државне својине.

Шесто поглавље¹⁴ "Употреба и искоришћавање државних архива" предвиђа да држава преко својих функционера може да узима документа из државних архива која јој служе као доказна средства. Свим грађанима дато је право коришћења грађе за решавање приватно-правних питања и за научна истраживања. Страни држављани су такође могли да користе грађу за научна истраживања, с тим што је дозволу за све државне архиве издавала Главна управа државних архива. Грађа је могла да се користи само у одређеној просторији архива. Изношење докумената из архива било је забрањено. Државни архив је издавао дозволу за коришћење грађе особама које уживају поверење и које су писмено образложили циљ истраживања и то уколико се коришћењем грађе не оштећују интереси државе. Грађа се није смела изложити опасности од оштећења и уништења. Приватна лица нису могла користити сва појединачна документа владалачког дома, сва тајна акта, инструкције и извештаје дипломатског, војног и другог државног порекла док државни интереси захтевају њихову тајност. Исто тако приватна лица нису могла да користе све оно што би повредило приватне интересе и сав архивски материјал чије би публикување могло да повреди јавни морал, изазове верске и племенске раздоре, унутрашње и међународне компликације или да морално и материјално оштети интересе породице или појединца. Свако је лице код коришћења архивског материјала било дужно да то обавља тачно и доследно. У супротном је управа надлежног државног архива била дужна да поднесе тужбу против тог лица а нарочито за злонамерно фалсификовање јавних исправа.

Седмим поглављем¹⁵ "Дописници државних архива и Архивско веће", било је предвиђено почасно звање за дописне чланове државних архива. То звање могли су добити угледни грађани и виши државни чиновници који имају посебне заслуге у проналажењу и преузимању архивског материјала,

¹⁴ Исто.

¹⁵ Исто.

као и они који су показали посебно интересовање за рад и развој архива. Постављање дописних чланова, предвиђено је било да се врши краљевим указом на предлог надлежног министра и то доживотно.

Пројектом закона било је предвиђено Архивско веће које је требало да разматра архивска питања и доноси одлуке. Главна управа државних архива сазивала би Архивско веће, утврђивала програме и дневне редове Већа, које би се држало у местима државних архива. Састав Архивског већа требало је да сачињавају: сви управници, њихови помоћници и најстарији архивари државних архива (архивски стручњаци) по један представник филозофског и правног факултета, свих министарстава и Главног ђенералштаба, Државног савета и Главне контроле. Архивском веће могу присуствовати и дописни чланови државних архива. Седницама Већа председава управник државних архива или његов помоћник, а записник води секретар државног архива где се Веће одржава.

Осмим поглављем¹⁶ "Библиотеке државних архива" предвиђено је обавезно постојање библиотека државних архива које би поседовале службене публикације, дела која су рађена на основу грађе архива, стручну архивистичку литературу, историјска и правна дела и расправе. Корисник који је на основу или уз помоћ грађе написао дело и расправу био је обавезан да један примерак публикације достави библиотеци одговарајућег архива. Издавачи дневних и привремених листова, као и свих часописа (општинских и стручних), такође су били дужни да доставе по један примерак државном архиву на свом подручју и библиотеци Архива националног васкрса Краљевине Југославије. Библиотеке су могле користити само чиновници државних архива и корисници грађе.

Девето поглавље¹⁷ "Зграде и уређај државних архива и регистратура" предвиђа да сваки државни архив мора имати своју посебну зграду, одвојену од других. Налаже се да се код изградње зграде обавезно води рачуна да радне просторије буду урађене у циљу обезбеђивања заштите од пожара, светла и влаге, физичке заштите и да одговарају захтевима "савремене архивске науке". Било је чак предвиђено да Министарство грађевина одобрава извођаче за изградњу уз сагласност Главне управе државних архива. Такође је било регулисано ко ће обезбеђивати материјална средства и земљиште за изградњу зграда која је била предвиђена у року од три године. Општине су до тада биле дужне да дају-уступе зграде на располагање државним архивима.

Биле су одређене за смештај регистратура посебне просторије у државним надлештвима и установама, а код изградње државних зграда у грађевинским плановима морало се водити рачуна о посебним просторијама намењеним регистратурама.

¹⁶ Исто.

¹⁷ Исто.

Последње десето поглавље¹⁸ "Закључна и прелазна наређења" разматра питање финансирања државних архива, ослобађање царина и такса на увезене материјале за потребе државних архива, повластице код железнице за потребе инспекције државних архива и регистратура, наименовања чиновника државних архива и др.

Пројекат закона о државним архивима и регистратурама Краљевине Југославије, несумљиво, представља изузетан успех у области архивског законодавства оног времена. Одредбе овог Пројекта закона, без обзира на неке непотпуности регулисања права и обавеза архива и стваралаца и ималаца грађе, говоре о ондашњем савременом и доста широко схваћеној и обрађеној материји. Очито кроз његове одредбе осећа се утицај тадашњег европског архивског законодавства, посебно италијанског закона из 1911. године, који је сматран као један од најсавременијих у овој области.¹⁹ По неким понуђеним решењима може се рећи да он иде испред свог времена. Начин обраде појединих делова никада није изгубио актуелност. Чак би му и савремено архивско законодавство код појединих одредби могло позавидети. Велика је штета што је овај Пројекат имао претензије да регулише и канцеларијско пословање, што је потпуно посебна материја и што тражи посебну правну регулативу. Управо, питање одредби, које се односе на "регистратуре" (канцеларијско пословање), довело је до различитих схватања током расправа о овом Пројекту. Ипак је преовладало мишљење да канцеларијско пословање треба посебно регулисати. То је био један од најозбиљнијих разлога што се са доношењем закона није успело.

Садржај Пројекта указује да је стање у овој области озбиљно проучено, да су проблеми веома добро уочени, нарочито у погледу архивске мреже, места и положаја архива у друштву, унапређења архивске струке, обезбеђења материјалних и просторних услова за рад архива и других. Несумњиво је да су за реализацију укупне концепције Пројекта требала огромна средства, што је вероватно један од разлога недоношења закона. Ипак пресудне су биле примедбе Академије наука.

Академија је за предложени начин заштите грађе приватног власништва сматрала да је противустанан и да задире у аутономију академије и универзитета, а за Архив националног васкрса Краљевине Југославије да је нереално очекивати да се сва документа прикупе из целе земље на једном месту и што би то изазвало реаговање појединих покрајина у земљи. Такође је изразила сумњу у стручност архивских радника да припреме пројекат закона. Примедбе, не само што нису биле реалне, већ су биле оптерећене субјективизмом. После ових и других примедби Академија је предложила да се формира нова комисија за израду пројекта закона у коју би, поред

¹⁸ Исто.

¹⁹ Радмила Поповић-Петковић, *Постанак и развој архивистике Србије и Македоније*, ЗАС, Београд 1972, стр. 188

представника архива, ушли и историчари и правници. Своје примедбе и предлог Академија доставља Министарству просвете, после чега је престао даљи рад на овом Пројекту.

Последице недоношења закона нанеле су непроцењиво велику штету како са становишта заштите архивске грађе тако и са становишта развоја архивске службе у Југославији. Нарочито када је у питању заштита архивске грађе југословенских институција, јер осим ресора иностраних послова, остала грађа била је ван правног система заштите. То што се није успело са доношењем закона, а тиме и са оснивањем Главне управе, националног архива и других архива, како је било предвиђено Пројектом закона, има негативне последице на укупан даљи развој југословенске архивске мреже и службе, на развој архивистичке теорије и праксе, на комплетност сачуваности фондова, на стање архивских извора који су настајали између два светска рата.

После четири године застоја, 1939. године Државна архива у Београду прилази поново изради новог пројекта, овог пута не више закона него Пројекта уредбе са законском снагом о државним архивима. Из докумената се види да Министарство просвете 16. јула 1939. године доставља Пројекат уредбе на мишљење угледним научним и другим личностима, међу њима и проф. др Ферду Шишићу.²⁰ То говори да је прва верзија уредбе била примљена веома брзо.

Пројекат уредбе са законском снагом о државним архивима из 1939. године²¹ садржи 35 чланова. Пројекат је дат без поглавља и одредби о прелазним наређењима. То потврђује да је реч о првој верзији Пројекта.

Према материји коју обрађује, броју чланова и начину регулисања питања која су обухваћена Пројектом уредбе, запажа се да знатно изостаје иза Пројекта закона о државним архивима и регистратурама. Није реч само о томе што су у овом Пројекту изостављене одредбе о канцеларијском пословању (регистратурама), већ што су понуђена решења знатно слабија.

Анализом овог Пројекта настојаћемо указати само на она решења која представљају новину, као и на она која су изостала или се разликују у односу на Пројекат закона о државним архивима и регистратурама.

Државне архиве за разлику од Пројекта закона о државним архивима и регистратурама, су државне научне установе. Као засебне установе били су предвиђени државни архиви у Дубровнику, Београду и Новом Саду, а у склопу Музеја на Цетињу, Народног музеја у Љубљани, Земаљског музеја у Сарајеву, Музеја у Скопљу и Археолошког музеја у Сплиту засебна архивска одељења. У овом Пројекту се дакле одустало од Главне управе државних архива, Националног архива и државних архива у Љубљани, Сарајеву,

²⁰ АЈ, Фонд Министарства просвете, КЈ, ф 1-1 (акт бр. 26624 од 16. јула 1939. г.).

²¹ АЈ, Фонд Министарства просвете, КЈ, ф 1-1 (Уредба са законском снагом о државним архивима).

Скопљу и Сплиту и уместо њих требало је основати посебна архивска одељења, што се битно разликује од замисли из 1935. године. Територијална надлежност архива и архивских одељења није утврђена према бановинама, већ комбиновано према срезовима, бановинама и територијама бивших држава и покрајина пре балканских ратова. Новину представљају одредбе којима се предвиђа да државни архиви могу повремено приређивати сталне или повремене изложбе докумената, као и да се могу, поред државног буџета, издржавати од прихода од публикација, улазница, поклона и завештања.²²

Дошло је до рестрикције и у погледу стручног кадра. Било је предвиђено да државни архиви имају управника, помоћника управника, архивара и скриптора, од административног особља, секретара и писара и од техничког-рестауратора и фотографа. Статус особља регулисан је на основу Закона о чиновницима, без икаквих других привилегија. Били су предвиђени услови за управника државног архива а то су да је доктор наука, да има 15 година државне службе и да је научним радовима потврдио да се са успехом бави историјском науком као и да је више година научно радио у архивима. За архивара архивског одељења могао се поставити, такође доктор наука, истог смера као и управник државног архива.²³

Управник државног архива имао је поред осталих дужности, задатак да организује и помаже научни рад, нарочито особља државног архива, и да у том циљу остварује сарадњу са сличним научним установама. Пројектом уредбе се даље, регулишу услови за поједина звања, приправнички стаж, полагање пријемног и стручног архивског испита.

Предаја грађе државним архивима и архивским одељењима није категоризована према ствараоцима на три категорије, али су делимично задржана решења из Пројекта закона из 1935. године. Тако је Министарство двора предавало грађу по налогу краља; Председништво Министарског савета, сва министарства, Главни ђенералштаб и све државне, полудржавне и самоуправне установе после 50 година; сви судови после 30 година. Код институција у ликвидацији задржано је решење како је предвиђао Пројекат закона из 1935. године. Новину, у овом делу, представља то што је самоуправним установама остављено право да у изузетним случајевима, по одобрењу министра просвете и ресорног министра, могу задржати своју грађу, с тим што морају образовати самоуправне архиве. У погледу приватних архива и приватних установа и друштава, која су од значаја и у вези су са државним, политичким и културним животом земље, регулисана је само забрана изношења у иностранство, и обавеза ималаца да надлежном архиву доставе попис грађе.²⁴

²² Исто.

²³ Види напомену бр. 21

²⁴ Исто.

Код коришћења архивске грађе, новина је у томе што је само члановима академије наука и наставницима универзитета и високих школа доступна грађа за научни рад, као и грађа самоуправних архива уз одобрење министра просвете. За оне који би нанели штету држави или појединцу неправилним коришћењем грађе, поред законске одговорности, било је предвиђено губљење права рада у државним архивима.

Уместо стручног тела (архивско веће), биле су предвиђене "конфедерације управника архива, њихових помоћника и других стручних лица", ради расправљања архивских питања и доношења одлука. Ове "конфедерације" сазивао би министар просвете и одређивао председавајућег.²⁵

Одредбе које се односе на библиотеке државних архива, задржале су углавном решења из Предлога закона из 1935. године.

Пројекат уредбе са законском снагом о државним архивима, несумњиво, је корак назад у односу на решења која нам је нудио Пројекат закона о државним архивима и регистратурама. Највећи недостатак Пројекта уредбе из 1939. године је тај што је потпуно изоставио да регулише неколико изузетно значајних питања као што су: оснивање Главне управе државних архива и њен однос према осталим државним архивима, Државне националне архиве и права у погледу надзора над радом регистратура у целини, однос државних архива и стваралаца и ималаца архивске грађе укључујући ту и приватно власништво грађе, оснивање Архивског већа које је за развој архивске струке био од посебног значаја, као и питање покретања стручног часописа и друге стручне литературе. Изостављање питања канцеларијског пословања потпуно је разумљиво. Али није схватљиво како је могло да се у Пројекту уредбе редуцирају оне одредбе које представљају основу правног система заштите архивске грађе и развоја архивске службе.

Овај Пројекат уредбе са законском снагом, ипак је и поред свих недостатака, чак и неких нелогичности, представљао напредак у односу на Закон о државној архиви Краљевине Србије. Досадашњим истраживањем нисмо могли утврдити даљу судбину овог Пројекта осим да је био достављен на мишљење.

Све до 1940. године није постојао чак ни посебан програм за полагање стручних испита за стручни архивистички кадар у архивима. Испити су се полагали према програму државних службеника у Министарству просвете. Тек се 1940. године доносе нова *Правила о полагању стручних испита*, која су садржавала посебан програм за стручни кадар у архивима.²⁶

У периоду између два светска рата у Југославији, осим Закона о архивима Министарства иностраних послова и дипломатских и конзуларних

²⁵ Исто.

²⁶ Вид. нап. 19, стр. 127

заступништава Краљевине Југославије у иностранству из 1930. године, није било других закона којим се регулише питање заштите архивске грађе. Тако је Југославија, у овом периоду, остала без изграђеног правног система заштите архивске грађе уопште, те и за грађу која је настајала у раду централних државних, политичких и других органа Краљевине Југославије. Стање у области заштите културних добара уопште, гледано са становишта правне регулативе, било је веома лоше. Ову чињеницу најбоље потврђује то што из периода Краљевине Југославије немамо ни једног општег закона о заштити културних добара. Такво стање у овој области затекао је Други светски рат.

*АРХИВСКО ЗАКОНОДАВСТВО ИЗ ВРЕМЕНА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ
РАТА
1941-1945.*

У току Другог светског рата прва настојања да се архивска грађа заштити и сачува, потичу од Врховног штаба, АВНОЈ-а и НКОЈ-а. Тако је још 20. октобра 1942. године, Привремени управни одсек Врховног штаба издао наређење штабовима војних јединица да прикупљају и достављају примерке штампе и документационог материјала о народноослободилачкој борби и злочинима окупатора и квислинга.²⁷ Ратне операције за ослобођење земље биле су у пуном замаху када је АВНОЈ, 21. новембра 1944. године, издао наређење којим се тражи заштита и чување културно-историјских споменика.²⁸ Колико су ова акта спроведена у живот није познато, али је сигурно да су морала имати позитивних ефеката. Њихово доношење сведочи о тадашњој свести и потреби заштите културних добара.

Што се више ближио крај Другог светског рата, а тиме и успешан завршетак народноослободилачког рата у Југославији то је брига о заштити културних добара постајала актуелнија. Повлачењем окупатора и све бржим ослобађањем земље, ратне операције су бивале све већих размера, али истовремено је расла опасност од уништавања и разарања културних добара. У таквој ситуацији, само на неколико месеци пред ослобођење, Национални комитет ослобођења Југославије доноси 20. фебруара 1945. године *Одлуку о заштити и чувању културних споменика и старина*, која је ступила на снагу 6. марта исте године.²⁹

²⁷ Архив оружаних снага СФРЈ, ред. бр. 8-3, К. 6-А.

²⁸ *Државна архива Народне Републике Србије 1900-1950*, Београд 1951, стр. 150 (др Никола Шкерковић, *Делатност Државне архиве НР Србије по питању унапређења и архивске службе и спасавања архивске грађе*).

²⁹ *Службени лист ДФЈ* бр. 10 од 6. марта 1945. године.

Ова Одлука, са свега 6 чланова, ставља под заштиту државе све зграде од историјског и уметничког значаја, јавне споменике, бисте, слике, библиотеке, архиве државних и бивших самоуправних установа, научне збирке, музеје и сличне културно-историјске вредности. Одлуком је забрањено изношење из земље културно-историјских вредности које су се затекле у приватном власништву. Управљање културно-историјским вредностима стављено је у надлежност просветним властима федералних јединица, а војним штабовима Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије поверено је да одмах по уласку у ослобођена места пруже пуну заштиту културно-историјским вредностима, с тим да надзор и руковање њима повере и стручним лицима у споразуму с надлежним просветним властима.

У циљу што ефикасније заштите културно-историјских вредности, Одлуком је предвиђено да зграде у којима су ове вредности смештене не могу служити другим потребама, изузев потребама војске. Лица која би оштетила или присвојила културно-историјске вредности била би кажњена по прописима којима је кажњавано уништавање државне својине. Да би се Одлука што доследније спроводила у живот, била је поверена Повереништву просвете НКОЈ-а које је имало да, у споразуму с просветним властима федералних јединица, пропише ближе одредбе за чување и заштиту културних споменика и старина.

Одлука о заштити и чувању културних споменика и старина долази у време највеће опасност од уништавања културних добара, посебно када се ради о архивској грађи институција Краљевине Југославије. Њена вредност је велика с обзиром да представља први југословенски општи пропис о заштити културних добара. Доношење овог акта има изузетни значај за нашу културну историју, јер су културна добра стављена под непосредну заштиту државе, а њихово уништавање и оштећење било из незнања или нехата оквалификовано је као строго кажњиво уништавање државне имовине. И поред непроцењивог значаја ове Одлуке, она има својих озбиљних недостатака јер се односи само на заштиту архивске грађе, државних органа и самоуправних установа Краљевине Југославије, док је остала грађа, из периода Краљевине Југославије као и она која је настајала у раду институција нове Југославије, остала ван система правне заштите.

Доношење *Одлуке о формирању историјског одељења за ратне опште при генералштабу* из марта 1945. године³⁰ од посебног је значаја за заштиту архивске грађе војне провенијенције.

Маја 1945. у циљу спречавања даљег уништавања и нехатног односа према споменицима културе, доноси се први Закон о заштити споменика културе и природњачких реткости ДФЈ,³¹ који је већ наредне 1946. године

³⁰ Архив оружаних снага СФРЈ, рег. бр. 19-1, к 118

³¹ *Службени лист ДФЈ*, бр. 10, 1945.

усклађен са Уставом ФНРЈ и објављен као Општи закон о заштити споменика културе и природњачких реткости.³² Овим започиње изградња општег правног система заштите споменика културе наше земље.

*АРХИВСКО ЗАКОНОДАВСТВО
СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ*

1945-1974.

Корак даље у области заштите архивске грађе учињен је 1948. године када Влада ФНРЈ доноси *Наредбу о привременом обезбеђењу архива*.³³ Доношење Наредбе уследило је нужно, јер је требало целовитије регулисати заштиту архивске грађе бивших институција из периода пре Другог светског рата и тиме исправити пропусте учињене Одлуком о заштити и чувању културних споменика и старина. Циљ доношења Наредбе било је и привремено регулисање питања заштите архивске грађе до доношења закона у овој области.

Наредбом, која има 10 тачака, правна заштита архивске грађе, поред "бивших државних органа и самоуправних установа", проширена је и на удружења и друга правна лица и појединце. Одељењима за просвету при среским, градским и рејонским народним одборима, наложено је да на својим територијама прикупе податке о грађи, месту где се и код кога се она налази, како је смештена и сачувана и да исте доставе државним архивима у Београду, Новом Саду, Загребу, Љубљани, Сарајеву и Цетињу. Такође су народни одбори били задужени да обезбеде простор за смештај грађе и да се брину о њеној заштити. Није изостала ни обавеза државних архива, који су били дужни да, у сагласности са заводима за заштиту споменика културе, донесу привремена упутства за руковање грађом.

Нажалост, ни овим прописом ништа није регулисано у погледу архивске грађе која је настајала из рада институција после ослобођења 1945. године. Но и поред недостатака ове Наредбе, она даје друштвено-правну основу за конституисање архивске службе у републикама и за даље изграђивање друштвеног односа према заштити архивске грађе као културног добра од општег друштвеног интереса. Почетак тог конституисања у НР Србији, представља оснивање архивских средишта у градовима, који ће касније прерасти у архивске установе. Углавном она су основана у некадашњим средиштима окружних народних одбора. Тако је априла 1949. године само у Србији основано 16 архивских средишта.³⁴ Њихов основни

³² *Службени лист ФНРЈ*, бр. 81, 1946.

³³ Исто, бр. 25, 1948.

³⁴ Архив Србије, Фонд Министарства просвете, НРС, 1944-1951, бр. 24903 од априла 1949. године.

задатак био је да на свом подручју евидентирају, заштите и изврше преузимање грађе ликвидираних институција.³⁵

Како се предајом архивске грађе војне провенијенције од стране војних јединица није ишло како је било предвиђено морала је да уследи *Наредба о прикупљању целокупног ратног архивског материјала од војних јединица и подзаконских војних установа* из маја 1947. године, које је донео Врховни командант Јосип Броз Тито.³⁶

Питање проучавања историје напредног и револуционарног радничког покрета, народноослободилачког рата, постало је актуелно одмах по ослобођењу. Да би се пришло том озбиљном и обимном задатку, претходно је требало сакупити, преузети и стручно припремити историјске изворе. Тај задатак млада и неразвијена архивска служба није могла сама испунити. Ново друштво, на челу са КПЈ, добро је то схватило. Било је неопходно на овом задатку ангажовати шире снаге, укључујући ту, поред архивских и музејских институција, КПЈ и СУБНОР Југославије. Иницијатор ове акције је КПЈ, коју прихвата СУБНОР Југославије и на свом оснивачком конгресу 30. септембра 1947. године доноси *Одлуку да борачке организације организују прикупљање грађе о значајним догађајима и борбама* из периода НОР-а.³⁷ СУБНОР Југославије, током читавог овог периода, био је активан судионик акције прикупљања историјских извора. На пленуму Централног одбора СУБНОР Југославије, новембра 1950. поново се покреће питање сакупљања документације и мемоарске грађе и оцењује овај задатак као један од веома важних. И касније СУБНОР Југославије посвећује овом питању бројне састанке, саветовања и акције преко својих бројних одбора, редакција, комисија и слично.

КПЈ такође се активно укључује у рад на прикупљању, сређивању и публикавању ове грађе. Политбиро, ЦК КПЈ, октобра 1948. у том циљу оснива Историјско одељење при ЦК КПЈ, које је имало задатак да прикупља, сређује и публикује архивску грађу за историју КПЈ. Наредне године, 8. јануара, ЦК КПЈ доноси одлуку и о формирању историјских одељења при републичким централним комитетима, која ће касније прерасти у институте за историју радничког покрета.³⁸

СУБНОР Југославије и КП Југославије са својим одлукама и непосредним учешћем у организовању и извршавању задатака прикупљања, сређивања и публикавања архивске грађе, дали су велики допринос да се многа архивска грађа заштити и сачува за будућа покољења.

³⁵ Архив Србије, Фонд Министарства за науку и културу НРС, 1950-1951. бр. 44 од 22. априла 1950.

³⁶ *Архивски фондови и збирке у СФРЈ*, Савезни архиви, САРЈ, Бгд. 1980, стр. 93

³⁷ Динко Фарети, Средоје Лалић, Богдан Лекић, *Архивска грађа о радничком покрету и НОБ-у и њен попис*, Архивист, Београд, бр. 2, 1969, стр. 22

³⁸ Вид, нап. 36, стр. 67

После Резолуције Информбироа 1948, Југославија се нашао у економској блокади. На тржишту, поред остале робе, настао је озбиљан проблем недостатка канцеларијског папира за оперативне потребе. У овој ситуацији долази до Наредбе о обавезном прикупљању и предаји отпадака од хартије, коју је 27. септембра 1949. године донео привредни савет Владе ФНРЈ и Савезна планска комисија³⁹. Ова Наредба обавезивала је сва државна надлештва, установе, предузећа, задружне и друштвене организације да "остатке од хартије" предају фабрикама за прераду папира. Под "отпадцима од хартије" није се подразумевао безвредни регистратурски материјал, већ сва грађа изузев оне која је имала строго поверљиви карактер.⁴⁰ Чак је Наредбом била утврђена организација како се има обавити предаја "отпадака од хартије", као и одговорност институција и лица која не поступе према предвиђеним обавезама. Последице ове Наредбе биле су такве да је дошло до масовног уништавања архивске грађе и да су нам данас многи фондови из времена од ослобођења до 1953. године дефицитарни. Нажалост, неразвијена архивска служба није се могла супротставити властима и спречити уништавање архивских извора.

Непотпуно регулисан правни систем заштите архивске грађе, посебно, неодговарајући однос према овој врсти културног добра, неадекватна брига према заштити архивских извора, тражили су хитно доношење једног општег закона у овој области. Томе је допринио и послератни развој изградње општег правног система заштите споменика културе. Упоредо са општим прописима о заштити споменика културе, развија се и правни систем заштите појединих врста културних добара. Већ током 1949. године интензивно се ради на припреми *Општег закона о државним архивама*, који је донесен 23. јануара 1950. и ступио на снагу 18. фебруара исте године.⁴¹ Полазећи од општих основних и посебних принципа заштите споменика културе, овим Законом се архивска грађа ("историјско-архивски материјал") ставља под заштитом државе на целој територији ФНРЈ, без обзира у чијој је својини и где се налази. Захтева се очување архивске грађе у изворном и неоштећеном стању стварање услова за њено одржавање, чување и коришћење, спречавање сваке радње којом би се могло променити својство архивске грађе, као културног добра. На основу ових општих произашли су основни принципи, изражени у два класична облика: да нико не сме оштетити и уништити архивску грађу, без обзира на власништво и да се архивска грађа не може износити у иностранство. На основу основних и општих принципа утврђени су посебни принципи којима је изражена специфичност заштите архивске грађе и архивске службе. Та специфичност је нешто више изражена у овом Закону него у наредном зато што се непосредно

³⁹ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 83, 1949.

⁴⁰ Исто, тачка 1-5

⁴¹ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 12, 1950.

примењивао на читавој територији ФНРЈ све до доношења републичких закона.⁴²

Општим законом о државним архивама установљени су Државна архива ФНРЈ и републички архиви са статусом државних установа под непосредним надзором органа за послове науке и културе. Народним одборима остављена је могућност да могу оснивати архиве у великим и историјски значајним градовима уз одобрење владе народне републике. Такође је остављена могућност појединим државним установама и друштвеним организацијама да могу основати специјалне архиве за архивску грађу насталу у њиховом раду. Одлуку о оснивању ових архива доносила је Влада ФНРЈ, односно одговарајућа влада републике. Академијама, универзитетима, музејима, научним институцијама и другим научним установама дато је право да могу имати збирке архивске грађе, са обавезом да надлежном архиву доставе сумарни попис архивске грађе коју поседују. Установљење ових збирки прописује министар за науку и културу Владе ФНРЈ, односно републике.

Закон је био доста флексибилан у погледу архивске мреже. Поред Државне архиве ФНРЈ и републичких архива, оставља се само могућност оснивања градских, регионалних и специјализованих архива. То говори да се код припреме овог Закона није полазило од потребе оснивања архива општег типа. Зато је разумљиво што је касније дошло до деконцентрације архивске грађе и отежаних услова спровођења њене јединствене обраде.

Основан је као саветодавно стручно тело Главни архивски савет при Министарству за науку и културу ФНРЈ, а републички архивски савети при републичким надлежним органима. Главни архивски савет постављала је Влада ФНРЈ, а републичке архивске савете, владе народних република.

У погледу права и дужности стваралаца и ималаца архивске грађе, укључујући и појединце, утврђене су само обавезе да архивску грађу савесно чувају и обезбеђују од оштећења и уништења, да достављају попис архивске грађе и обавештавају надлежне архиве о променама везаним за архивску грађу. Лицима која не поступе по овим одредбама, Закон је предвиђао да им се може одузети грађа уз надокнаду.

Државна архива ФНРЈ и државне архиве република добиле су право и дужност да врше надзор и одређују мере заштите архивске грађе, без обзира код кога се она налазила. Министру за науку и културу Владе ФНРЈ, односно министру републике надлежном за послове науке и културе, у сагласности с надлежним министром, остављало се право да може одредити да државна надлештва и установе, друштвене и задружне организације, верске установе и појединци предају одређену архивску грађу државним архивима, као и да пропишу услове под којима ће се ова грађа предавати. Надлежним архивима

⁴² Владимир Бргуљан, *Систем заштите споменика културе, Зборник прописа и објашњења*, Београд 1967. године.

дато је право прече куповине архивске грађе. Само у изузетним случајевима, остављена је могућност да се може изнети архивска грађа из земље и то уз одобрење министра за науку и културу ФНРЈ.

Предвиђене су санкције за кривичне и прекршајне одговорности за противзаконите радње и неизвршавање обавеза предвиђених Законом. У завршним одредбама, овлашћен је министар за науку и културу ФНРЈ да донесе прописе о томе шта се сматра историјско-архивским материјалом и о његовом коришћењу.

Општи Закон о државним архивама дао је правне основе за решавање многих питања из области заштите архивске грађе и архивске службе. Ипак он није регулисао нека веома важна питања од којих је умногоме зависило спровођење система заштите архивске грађе и развоја архивске мреже, односно архивске службе у целини. Изостављен је читав комплекс норми везаних за ствараоце и имаоце грађе, које је требало бар на начелан начин утврдити, без којих није могуће обезбедити целовит систем заштите грађе ван архива. Није утврђена обавезност народних одбора да организују службу заштите архивске грађе на свом подручју. Осим Државне архиве ФНРЈ и републичких архива, оснивање свих осталих архива (градских, специјализованих), остављена је на вољу народних одбора. Права, обавезе и надлежности архива нису начелно утврђени, осим права на надзор и одређивање мера заштите. Није дата дефиниција историјско-архивског материјала, на којој се гради систем заштите архивске грађе. Закон не разликује укупну документарну грађу (регистратурски материјал), као извор архивске грађе, од документарне грађе која има трајну историјску вредност (архивска грађа) и оне која има само оперативну вредност (безвредни регистратурски материјал). Од укупно 15 чланова, колико овај Закон има, само је њих 9 посвећено регулативи архивске грађе и архивске службе, док осталих 6 садрже казнене и завршне одредбе.

Поред озбиљних недостатака овог Закона ипак треба истаћи да он представља знатно већи напредак у регулисању заштите архивске грађе и архивске службе у целини. Треба имати у виду да је у питању први општи закон ове врсте у нас. У време у коме је припреман и донет слободно се може рећи, да се није имала потпуна визија о томе како треба организовати и уредити архивску службу. Доношење овог Закона за архивску службу федерације, Србије и других федералних јединица од изузетног је значаја. Може се поуздано рећи да са Општим законом о државним архивама 1950. године, настаје велика промена, не само у погледу изградње правног система заштите архивске грађе већ и у погледу даљег развоја архивске службе у целини у нашој земљи. Овај Закон дао је правну основу за развој републичког архивског законодавства, које је ближе и прецизније регулисало систем архивске грађе и архивске службе на својим територијама и подстакао брже прерастање многих дотадашњих архивских средишта у архивске установе.

Измена и допуна Општег закона о државним архивама извршена је 1951. године Одлуком о усаглашавању савезних закона са променама извршеним у државној управи и у систему управљања привредом.⁴³ Те промене односе се само на називе органа управе које је требало ускладити са новим називима.

На основу члана 4. Општег закона о државним архивама, Влада ФНРЈ, на предлог Савета за науку и културу Владе ФНРЈ, донела је 6. септембра 1950. године *Уредбу о главном архивском савету*, која је ступила на снагу 13. септембра исте године.⁴⁴

Уредба је донета у склопу општих друштвених опредељења да се уз одговарајуће државне административне органе образују стручна и саветодавна тела (савети) која ће боље, дубље и студиозније да разматрају, сугеришу и предлажу одговарајућа решења и мере у одређеним делатностима архива. У ситуацији када је требало усмерити рад и развој архивске службе и изградити стручни систем заштите архивске грађе, оснивање Главног архивског савета има изузетни значај.

Задаци Главног архивског савета били су да даје мишљење и предлоге о предаји, концентрацији, одабирању, сређивању, техничкој заштити и публикавању архивске грађе; да даје мишљења и предлоге на планове и програме о стручном архивистичком образовању и школовању кадрова као и да води бригу о стручној архивистичкој литератури и др.

Решењем о именовању Главног архивског савета, Влада ФНРЈ је на предлог председника Савета за науку и културу Владе ФНРЈ⁴⁵, 5. октобра 1950. године, именovala као чланове Савета познате научне и стручне раднике и представнике органа власти.

Како Општим законом о државним архивама нису била регулисана права и обавезе институција у погледу заштите и поступка са архивском грађом која се код њих налазила, сматрало се да треба донети посебан пропис о регистратурама (канцеларијском пословању) јер такав пропис није донет у послератном периоду. Према закључцима Главног архивског савета, овај пропис требало је, поред канцеларијског пословања, да обухвати чување, коришћење, уништавање безвредног материјала ("шкартирање"), рокове и

⁴³ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 4, 1951.

⁴⁴ Исто, бр. 54, 1950.

⁴⁵ У првом саставу Главног архивског савета били су следећи чланови: Базала др Федор, начелник Правно-организационог одељења Председништва Владе ФНРЈ; Шкеровић др Никола, управник Државне архиве у Београду; Хаутман др Федор, архивиста Државне архиве у Загребу; Мачек Ложе, равнатељ Осредњега државнога архива у Љубљани; Ђурђев Бранислав, научни сарадник Земаљског музеја у Сарајеву; Загрофски Данчо, директор Института за националну историју у Скопљу; Дабиновић Хектор, управник Државног архива у Котору, Тадић др Јорго, професор Универзитета у Београду; Пантелић др Душан, управник Архива Српске академије наука и уметности у Београду; Марјановић Јован, публициста из Београда и Милутиновић Миладин, референт Министарства иностраних послова.

начин предаје архивске грађе и друго.⁴⁶ Преовладало је ипак мишљење да не треба доносити уредбу о регистратурама, већ о канцеларијском пословању, а да питање заштите архивске грађе треба регулисати прописима из области заштите архивске грађе.

Пошто у ово време још није било прописа (уредбе) о канцеларијском пословању, а како је архивска грађа била изложена уништавању и небризи, то је Влада ФНРЈ, 11. јануара 1952. године донела *Решење о чувању архивског материјала*, које је ступило на снагу само два дана касније.⁴⁷ Овим Решењем које има само четири тачке, обавезана су државна надлештва, установе и предузећа, задружне и друштвене организације и њихове установе и предузећа да се старају о чувању архивске грађе која се код њих налази и да предузимају мере за спречавање њеног уништавања, а Савет за науку и културу Владе ФНРЈ да издаје прописе који се односе на заштиту архивске грађе. Решењем се налаже за посебне архиве ("специјализоване") да то чини надлежни члан Владе ФНРЈ. Доношење овог прописа имало је два основна циља: обавезивање ствараоца и имаоца грађе да заштите и спрече уништавање архивске грађе и пренос овлашћења надлежном органу Федерације да може донети одговарајуће прописе из ове области којима ће се детаљније регулисати заштита архивске грађе.

На основу тачке 2. Решења о чувању архивског материјала, Савет за науку и културу Владе ФНРЈ донео је 4. фебруара 1952. године *Упутство о прикупљању, чувању и повременом шкартирању архивског материјала*, које је ступило на снагу 13. фебруара исте године.⁴⁸ Упутством је регулисано неколико основних питања из домена заштите архивске грађе ван архива. Институције које су поседовале грађу обавезне су да је чувају и заштићују све до њене предаје надлежном архиву. Да би се спречила небрига о архивској грађи све институције изузев предузећа, у случају ликвидације и престанка рада, биле су дужне да предају грађу правним лицима која су преузела њихове послове, а у случају да нема правног наследника онда надлежном архиву. Грађа је предавана надлежном републичком архиву на подручјима на којима није било архива. Упутством је предвиђен надзор надлежних архива у погледу заштите архивске грађе, што је значило да су поред Државне архиве ФНРЈ и републичких архива, право на надзор добили и сви остали архиви. По први пут дата је дефиниција шта се подразумева под "архивским материјалом" и тиме олакшало спровођење архивских прописа и спречена произвољна тумачења овог појма. Питање "шкартирања архивског материјала" (безвредног регистратурског материјала), доста је детаљно разрађено. Набројане су врсте докумената који се уништавају по престанку

⁴⁶ Јован Петровић, *Прво саветовање Главног архивског савета и његови закључци*, Архивист, Београд, Ф. 1, јануар-април 1951. стр. 9-10

⁴⁷ *Службени лист ФНРЈ*, бр 8. 1952.

⁴⁸ Исто.

њихове оперативне вредности, а немају историјску вредност. Иако се радило само о финансијско-рачуноводственој документацији шаблонског карактера, "шкартирање" безвредног материјала решено је на јединствен начин. Веома је важно да је "шкартирање" безвредног материјала остављено да се обавља у архивима, а изузетно у регистратурама и то под комисијском контролом надлежног архива и само за грађу насталу после ослобођења. Излучивање безвредног регистратурског материјала ограничено је само на одређену документацију, којој је истекао оперативни рок и нема историјску вредност. Питање заштите архивске грађе и дебалансирања фондова од безвредног материјала, представља озбиљан корак у архивској струци. Значај овог *Упутства* у толико је већи што се непосредно примењивало на читавој територији ФНРЈ.

У периоду од 1952. до 1964. године, немамо савезних прописа који се непосредно односе на заштиту архивске грађе и архивску службу. Међутим, треба указати на неке прописе из области канцеларијског пословања, као и на оне који регулишу поступак ликвидације привредних предузећа и то на онај део који се односи на чување, заштиту и предају архивске грађе и регистратурског материјала. Ту треба истаћи Правилник о документацији у књиговодству из 1951. године,⁴⁹ Уредбу о поступку ликвидације привредних предузећа из 1951,⁵⁰ Уредбу о књиговодству привредних организација,⁵¹ Уредбу о канцеларијском пословању са Упутством за њено извршење из 1957. године,⁵² као и прописе којима се регулише кривична одговорност за недопустиве радње према државној имовини, те и архивској грађи.

Доношење Уставног закона 1953, а нарочито Устава из 1964. године, захтевали су усаглашавање свих, па и архивског законодавства. Осим тога, развој архивске службе врло брзо је превазишао у пракси важеће архивске прописе. Зато се одмах, по доношењу Устава из 1963. године, пришло припреми новог општег закона о архивској грађи.

Општи закон о архивској грађи, донесен 2. новембра, ступио је на снагу 17. истог месеца 1964. године.⁵³ Овај Закон, који има 18 чланова, по начину утврђивања основних начела заштите и коришћења архивске грађе, у правом је смислу општи закон ове врсте. Посебно је вредно пажње што је овим законом делатност архива проглашена од посебног друштвеног интереса. Архивска грађа и регистратурски материјал проглашени су друштвеном својином заштићени су без обзира на својину и код кога се налазе. Утврђено је која је архивска грађа у друштвеној својини. Заштита архивске грађе заснована је на начелима евидентирања, прикупљања, сређивања и одржавања; на обезбеђењу од оштећења, уништења и нестајања;

⁴⁹ Исто, бр. 34, 1951.

⁵⁰ Исто, бр. 57, 1951.

⁵¹ Исто, бр. 27, 1951.

⁵² Исто, бр. 50, 1951.

⁵³ Исто, бр. 48, 1964.

на пријављивању грађе архивима; на предаји архивске грађе архивима најкасније по истеку тридесет година од њеног настанка. Када општи интереси то захтевају, остављена је могућност ограничења права удружења грађана и грађанских правних лица у погледу коришћења и располагања архивском грађом и регистратурским материјалом који је настао у вршењу јавних овлашћења. Дат је правни основ да Федерација утврди начела о јединственом евидентирању архивске грађе и о њеном одабирању из регистратурског материјала. Архивима у циљу унапређења, координације, међусобне сарадње, претресања питања од заједничког интереса, је дато право удруживања у заједнице архива. Републичким законима остављено је право да утврђују одређена права архива у погледу евидентирања, преузимања, сређивања, чувања и коришћења архивске грађе, а ималаца архивске грађе и регистратурског материјала у погледу евидентирања, чувања, одржавања, заштите и коришћења.

Општи закон о архивској грађи утврдио је основна начела неопходна за јединствено регулисање заштите архивске грађе Федерације и републике. Он је веома добро дао правну основу за ближе, детаљније регулисање ове материје у републичким законима. Оно што је такође важно истаћи јесте да је Општи закон о архивској грађи сублимирао у себи и савремене потребе друштва у погледу заштите архивске грађе као споменика културе и савремене архивистичке мисли.

На основу Општег закона о архивској грађи, донети су истовремено још Закон о Архиву Југославије⁵⁴ и Закон о Архивском савету Југославије.⁵⁵

Закон о архиву Југославије, донет 26. новембра, ступио је на снагу 17. децембра 1964. године. Реч је о првом закону којим је регулисана заштита архивске грађе југословенских институција од 1918. године која је у надлежности Архива Југославије, као и статус Архива и његово седиште. Грађа која је настала и која ће настати у раду председника Републике, органа за народну одбрану, за иностране и унутрашње послове и Савеза комуниста Југославије, изузета је из надлежности Архива Југославије и остављена је на чување тим органима.

Повремене прегледе регистратурског материјала вршили су органи, односно организације у чијем је раду настао тај материјал, а Архиву Југославије остављена је могућност да учествује у повременом прегледу. Имаоцима регистратурског материјала и архивске грађе утврђене су дужности. Они су били дужни да предају регистратурски материјал у сређеном стању и то у роковима који се утврђују споразумно (не краћим од пет ни дужим од тридесет година од настанка грађе); да достављају податке потребне за евиденције, да дају мишљење о начину коришћења архивске грађе и да, у појединим случајевима, одређују услове коришћења; да

⁵⁴ *Службени лист СФРЈ*, бр. 48, 1964.

⁵⁵ Исто.

обезбеђују услове за правилно чување и стручно одржавање грађе. Архиву Југославије дато је право куповине архивске грађе грађанско-правних лица и појединаца.

Архивска грађа била је доступна јавности за научна и друга коришћења, изузев ако би та коришћења била противна интересима друштвене заједнице. Страни држављани могли су користити грађу под истим условима као и југословенски држављани али на основу међународних уговора и фактичког реципроцитета. Архиву је дато право да може снимати грађу од посебног интереса за Федерацију која је својина грађанско-правних лица и појединаца. Остале одредбе овог Закона регулишу управљање (савет, управни одбор, директор), Архивско веће Архива Југославије, казнене, прелазне и завршне одредбе.

Закон о Архиву Југославије, не само што непотпуно и непрецизно регулише систем заштите архивске грађе Федерације, већ нека питања није усагласио и разрадио у духу начела Општег закона о архивској грађи. Анализом садржаја овог Закона д• се закључити да ни стручност обрађене материје није на висини времена у коме је рађен. То се најбоље уочава на основу дефиниција о архивској грађи и регистратурском материјалу, које су дате у Општем закону, које нису на адекватан начин искоришћенена за регулисање система заштите архивске грађе Федерације. На који су начин регулисана питања предаје грађе, повременог прегледа стања грађе, као и других права и обавеза стваралаца и ималаца грађе и Архива Југославије, потврда су о недовољно стручном регулисању ове материје. Није јасно како се могло десити, с обзиром на истовремено доношење и Општег закона о архивској грађи и Закона о Архиву Југославије, да Закон о Архиву Југославије толико изостаје у погледу разрађености регулативе неопходне за заштиту архивске грађе иако је Општи закон дао за то основу. То говори да Закон о Архиву Југославије није пратио достигнућа у архивској теорији и пракси.

Закон о архивском савету Југославије, донет 26. новембра, ступио је на снагу 17. децембра 1964. године.⁵⁶

Архивски савет Југославије основан је ради вршења стручних, саветодавних и других послова из надлежности Федерације. Задатак му је био да утврди начела о јединственом евидентирању и одабирању архивске грађе из регистратурског материјала; да претреса, даје препоруке и мишљења архивима о питањима заједничког интереса, као и савезним органима у вези са заштитом архивске грађе.

Архивски савет сачињавали су председник и двадесет два члана. Поред стручних архивистичких радника, у Архивском савету били су представници Савеза друштава историчара Југославије, Друштва конзерватора Југославије, Савеза привредне коморе, Института за савремену

⁵⁶ Исто.

историју Југославије, Института друштвених наука, Савезног секретаријата за буџет и организацију управе и Савезног секретаријата за просвету и културу. Начин рада Архивског савета био је утврђен пословником о раду, а административне послове обављао је Савезни секретаријат за просвету и културу. Архивски савет радио је у седницама а закључке доносио већином гласова.

Архивски савет Југославије наставио је рад Главног архивског савета, наравно с нешто измењеним задацима. Архивски савет Југославије, као највеће стручно тело у архивској служби, требало је да разматра и закључује о многим стручним питањима и да својим решењима, препорукама и закључцима допринесе изградњи јединственог стручног рада. Нажалост, престао је да ради доношењем уставних амандмана на Устав из 1963. године. Ипак за кратко време свог постојања успео је да регулише два изузетно значајна питања за архивску службу у Југославији. У питању су Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала из 1968,⁵⁷ и Начела о јединственом евидентирању архивске грађе и регистратурског материјала из 1970. године.⁵⁸

Правилник о условима за коришћење регистратурског материјала и архивске грађе Државног секретаријата за иностране послове и дипломатских и конзуларних представништава Југославије у иностранству, донет 1969. године.⁵⁹ Овим Правилником регулисано је да се регистратурски материјал може користити само за службене потребе, а архивска грађа и за научно-истраживачки рад. Коришћење грађе у службене потребе било је дозвољено радницима Секретаријата, који за то имају писмени захтев организационе јединице, радницима Секретаријата државног органа, радне или друге организације, док је представницима других органа и организација дозвољавано само изузетно и под контролом одређених радника Секретаријата. Истраживање архивске грађе одобрава државни секретар или овлашћено лице, с тим што захтев за истраживање мора садржати сврху истраживања, односно тему. Архивска грађа настала до 1. јануара 1945. године била је доступна за научно коришћење, а архивска грађа настала после овог датума тек по истеку педесет година од њеног настанка. Државном секретару или овлашћеном лицу остављено је право да може ускратити право објављивања докумената старијих од педесет година, ако би њихово објављивање штетило друштвеним интересима, као и у случајевима када корисник не поступа правилно према грађи, угрожава њен интегритет и сређеност, ако злоупотребљава податке из грађе или се не придржава прописа о раду у читаоници. Објављивање грађе могло се вршити само после претходне сагласности Секретаријата.

⁵⁷ Исто, бр. 12, 1968.

⁵⁸ Исто, бр. 38, 1970.

⁵⁹ Исто, бр. 23, 1969.

На основу Закона о Архивском савету Југославије, Архивски савет Југославије на својој седници од 10. јула 1967. године, утврдио је *Начела о одабирању архивске грађе и регистратурског материјала*, која су ступила на снагу априла 1968. године.⁶⁰ Ова начела, са својих једанаест тачака, регулишу како се, када и на који начин одабира архивска грађа из регистратурског материјала, као и обавезе доносиоца листа и архива. Предвиђен је део регистратурског материјала за излучивање коме је истекао оперативни рок и који нема својство архивске грађе. Излучивање безвредног регистратурског материјала врши се на основу листа категорија регистратурског материјала са роковима чувања и то по правилу из сређене грађе. Доносиоци листа су имаоци грађе, а сагласност на њих даје надлежни архив. У погледу утврђивања категорија које имају трајну вредност, архивима је дато право да о томе коначно закључују као стручне институције. Излучивање безвредног материјала предвиђено је само на основу листа и комисијски. Излучивање безвредног материјала врши се најкасније пре предаје грађе архиву. Документација о излучивању безвредног материјала води се и чува трајно. За грађу насталу до 1945. године предвиђено је да се може из ње вршити излучивање само у архивима, док код грађе која је настала пре 1850. и органа и организација НОР-а 1941-1945. није било дозвољено излучивање.

Доношење Начела о одабирању архивске грађе из регистра-турског материјала, представља озбиљан допринос архивистичкој теорији и пракси. До ових начела, изузев Упутства о прикупљању, чувању и повременом шкартирању архивског материјала из 1957. године, нисмо имали никаквих утврђених начела која би се јединствено примењивала у пракси. Доношењем уставних амандмана и Устава из 1974. године, ова су Начела, као и други општи прописи, престала правно да важе. Међутим, с обзиром на њихов стручни значај и на њихову општу прихваћеност у архивској служби у Југославији, она никада нису престала да се примењују у пракси. То је постигнуто тако што су архивске службе Федерације, република и покрајина ова начела уградиле у своја акта којима се регулише ова материја.

Две године после доношења Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала, Архивски савет Југославије, на својој седници од 6. марта 1970. године, утврђује *Начела о јединственом евидентирању архивске грађе и регистратурског материјала* које је ступило на снагу 11. септембра 1970.⁶¹ Евидентирање архивске грађе и регистратурског материјала има за циљ заштиту грађе и да информисе корисника о грађи, без обзира да ли се она налази ван архива или у архиву.

Фонд и збирка узети су као основне јединице евидентирања. Евиденције се посебно воде за грађу ван архива, а посебно за грађу у архиву. Начелима је утврђено које податке треба да садрже евиденције.

⁶⁰ Исто, бр. 12, 1968.

⁶¹ Исто, бр. 38, 1970.

Архиви воде збирну евиденцију о целокупној грађи коју поседују (општи инвентар или преглед грађе). Посебно се води евиденција преузете грађе у архив (књига улаза архивске грађе односно улазни инвентар, односно садашња књига пријема архивске грађе). Архив за сваки фонд и збирку, образује документацију (досије) која се односи на одабирање архивске грађе, преузимање, обраду, предузете мере техничке заштите и о другим обављеним радњама.

Поред евиденција, Начела су предвидела за архивску грађу израду информативних средстава као што су водичи, каталози, индекси, листе и друго.

Утврђивање ових начела, несумњиво, представља први корак ка стварању јединствених евиденција, те и јединствених информација о архивској грађи и регистратурском материјалу, како оном ван тако и оном који се налази у архиву. Што се тиче информативних средстава која би се односила на архивску грађу која се налази у архиву, начелима се нису могле шире утврдити обавезе архива јер одлука о томе које ће се информативно средство радити зависи од више фактора, а нарочито од садржајног значаја грађе и њеног степена сређености.

Доношењем Начела о јединственом евидентирању архивске грађе и регистратурског материјала, Архивско веће Југославије, практично, испунило је свој основни задатак, чиме нису исцрпљени сви послови значајни за архивску службу Југославије.

Доношењем уставних амандмана, а пре свега непотпуност и непрецизност регулисања правног система заштите архивске грађе Федерације Законом о Архиву Југославије, из 1964. године, потреба за доношењем новог закона о Архиву Југославије била је све присутнија. Тако је на основу Уставног амандмана XXXVII, тачка 4, Скупштина СФРЈ 27. децембра 1972. године усвојила *Закон о Архиву Југославије*, који је ступио на снагу 16. фебруара 1973.⁶²

Овим Законом утврђена је, у оквиру општих одредаба, надлежност Архива Југославије и ту, у односу на претходни закон нема разлика. Право на самосталну службу заштите архивске грађе која је настала у њиховом раду, задржали су исти органи и организације који су били предвиђени и Законом о Архиву Југославије из 1964. године. Статус Архива је промењен. Сада добија статус правног лица, односно организације удруженог рада према Закону о изменама и допунама Закона о Архиву Југославије 1976.⁶³ Рокове доступности архивске грађе утврђивали су ствараоци и имаоци грађе, с тим да не могу бити дужи од тридесет година од дана настанка грађе. Изузетно, остављено је право Савезном извршном већу да може одлучити да за поједину архивску грађу, на предлог ствараоца, ти рокови могу бити дужи од

⁶² Исто, бр. 6, 1973.

⁶³ Исто.

тридесет година. Имаоци грађе обавезни су да донесу своја општа акта о условима и начину коришћења архивске грађе.

Утврђено је да у складу са статусом Архива, као организације која обавља послове од интереса Федерације, Архивом управљају Радна заједница, Савет, Проширени савет и директор, а надзор над законитошћу рада Архива дат је Савезном секретаријату за правосуђе и опште послове. Начин финансирања Архива регулисан је путем закључивања уговора за обављање делатности са органом федерације који је вршио надзор над његовим законитим радом. Архиву је остављено право да путем услуга остварује додатна финансијска средства.

Новину из домена послова и задатака заштите архивске грађе, представљају одредбе којима се утврђује да се Архив Југославије стара о припремама заштите архивске грађе за случај ратног стања. Иначе, у погледу услова под којима се Архиву предаје архивска грађа нема измена у односу на претходни закон. То се подједнако односи и на обавезе достављања података о грађи, као и у погледу заштите грађе од оштећења, уништавања и нестајања док је она код стваралаца и ималаца.

Новину у овом Закону представљају одредбе које се односе на одабирање архивске грађе из регистратурског материјала, односно на излучивање безвредног регистратурског материјала. Овим одредбама регулише се одабирање архивске грађе из регистратурског материјала у складу са Начелима о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала из 1968. године, с тим што је Архиву остављено право да даје ближа упутства о одабирању архивске грађе.

Казненим одредбама регулисане су само прекршајне одговорности, док су кривичне одговорности биле санкционисане кривичним законом. То што су биле предвиђене само три прекршајне одговорности последица је непотпуног регулисања права и обавеза стваралаца и ималаца архивске грађе и регистратурског материјала.

Доношењем Устава СФРЈ, 1974. године делатност науке, културе и образовања прешла је у целини у надлежност република. Тако је са овом годином Федерација престала да доноси опште прописе из архивске делатности. Федерацији је остало у надлежности да регулише само питања која се тичу заштите и коришћења архивске грађе настале из делатности југословенских институција.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори

1. Архив Југославије, фонд Министарства просвете Краљевине Југославије,
2. Архив Србије, фонд Министарства просвете Краљевине Србије,

3. Архив оружаних снага СФРЈ, фонд Врховног штаба НОБ и ПО Југославије и фонд Повереништва народне одбране НКОЈ-а,
4. Закон о архивима Министарства иностраних послова и дипломатских и конзуларних заступништава Краљевине Југославије из 1930. године (*Службене новине*, бр. 83, XXXII, 1930.)
5. Пројекат закона о државним архивима и регистратурама Краљевине Југославије из 1935. године (Архив Југославије (АЈ), фонд Министарства просвете КЈ, бр 1-1)
6. Пројекат уредбе са законском снагом о државним архивима 1939. године (АЈ, фонд Министарства просвете КЈ, Ф 1-1)
7. Наредба Врховног штаба НОЈ и ПОЈ из 1942. године (Архив оружаних снага СФРЈ, бр. 8-3, К. 6-А),
8. Одлука о заштити и чувању културних споменика и старина из 1945. године (*Службени лист ДФЈ*, бр. 6 - 10, 1945.)
9. Закон о заштити споменика културе и природњачких реткости ДФЈ из маја 1945. године (*Службени лист ДФЈ*, бр. 10, 1945),
10. Општи закон о заштити споменика културе и природњачких реткости из 1946. године (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 81, 1946.),
11. Наредба о привременом обезбеђењу архива из 1948. године (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 25, 1948.)
12. Одлука о формирању Историјског одељења за ратне опите при Генералштабу из 1945. године (Архив оружаних снага СФРЈ, рег. бр. 19-1. К.118)
13. Наредба о обавезном прикупљању и предаји отпадака од хартије из 1949. године (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 83, 1949.),
14. Општи закон о државним архивима из 1950. године (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 12, 1950)
15. Одлука о усаглашавању савезних закона са променама извршеним у државној управи и у систему управљања привредом из 1951. године (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 4, 1951.)
16. Решење о чувању архивског материјала из 1952. године (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 8, 1952.),
17. Упутство о прикупљању, чувању и повременим шкартирању архивског материјала из 1952. године (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 8, 1952.)
18. Правилник о документацији и књиговодству из 1951. године (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 34, 1951.),
19. Уредба о поступку ликвидације привредних предузећа из 1951. године (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 57, 1951.),
20. Уредба и књиговодству привредних организација из 1951. године (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 27, 1951.),
21. Уредба о канцеларијском пословању са Упутством за њено извршавање из 1957. године (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 50, 1957.),
22. Општи закон о архивској грађи из 1964. године (*Службени лист СФРЈ*, бр. 48, 1964.),
23. Закон о Архиву Југославије из 1964. године (*Службени лист СФРЈ*, бр. 48, 1964.),
24. Закон о Архивском савету Југославије из 1964. године (*Службени лист СФРЈ*, бр. 48, 1964.),
25. Начела о одабирању архивске грађе из регистратурског материјала из 1968. године (*Службени лист СФРЈ*, бр. 12, 1968.)
26. Начела о јединственом евидентирању архивске грађе и регистратурског материјала из 1970. године (*Службени лист СФРЈ*, бр. 38, 1970.),
27. Правилник о условима за коришћење регистратурског материјала и архивске грађе Државног секретаријата за иностране послове и дипломатских и конзуларних

представништава Југославије у иностранству из 1969. године (*Службени лист СФРЈ*, бр. 23, 1969.),

28. Закон о Архиву Југославије из 1973. године (*Службени лист СФРЈ*, бр. 6, 1973.),

Литература

1. Радмила Поповић-Петковић, *Постанак и развој архивистике у Србији и Македонији*, Заједница архива Србије, Београд 1972.

2. Др Милош Константинов, *Заштита на архивска грађа*, Архив Скопља, Скопље 1972.

3. Владимир Бргуљан, *Систем заштите споменика културе*, Зборник прописа и објашњења, Београд 1967.

4. *Заштита архивске грађе федерације* (приредио др Богдан Лекић), Архив Југославије НИРО "Привредни преглед", Београд 1988.

5. *Збирка прописа из архивске делатности* (приредио Јован Поповић), Савез архивских радника Југославије и Савет за научно-истраживачки рад, Београд 1987.

6. *Архивски фондови и збирке у СФРЈ, Савезни архиви*, Савез архивских радника Југославије, Београд 1980.

7. *Државна архива Народне Републике Србије 1900-1950*, Београд 1951.

8. Богдан Лекић, *Развој архивске службе у СР Србији без покрајина*, "Архивски преглед", Београд, 1976. бр. 1-2

9. Мр Средоје Лалић, *Развој архивске службе у Социјалистичкој аутономној покрајини Војводини*, "Архивски преглед", Београд, бр. 1-2, 1976.

10. Др Јоже Жонтар, *Развој и проблеми југословенске архивистике*, "Архивист", Београд, бр. 1-2, 1987.

12. *Годишњак Српске краљевске академије*, Београд 1988, св. 2.